

ПРЕГЛЕД

Св. 142, Књ. XI, Год. IX — октобар 1935

Енглеска и Босна 1875—1878

I

Андраши се обратио 30 XII 1875 нотом Силама тражећи сурадњу да се од Турака траже реформе за Босну и Херцеговину и целу Турску. Реформе су биле: равноправност верска, аграрно питање, буџет расхода и прихода, судске и административне реформе, европска контрола. Енглеску ова нота није много узбудила. Лорд Дерби је ћутао дуго, а Дизраели, који није био много у току ствари на Балкану, рекао је за ову ствар »то је акт или блесавости или каквога доповлава (treachery).« Он се није слагао са тим. Али, ако су људи у влади били равнодушни или необавештени, ствар није боље стајала ни са опозицијом. За опозицију је »нова словенска циркуларна нота« добра прилика да нападне конзервативце. Лорд Харлингтон је путовао по Турској у то време и донео утисак »да Босна, Херцеговина и Бугарска нису хришћанске земље. «Босна је, писао је он, више од половине муслиманска». Сарајевски конзул Хомс је извештавао свога туркофилскога амбасадора у Цариграду да је херцеговачки устанак »пре упад чета отворено оружаних у Аустрији, Хрватској и у Србији»; »устанак су, извесно је, спремали агитатори српски«. Хомс је тврдио да никоме и не пада на ум уједињење са Србијом, или са Црном Гором, или с Аустријом. »Све што траже Босанци и Херцеговци, то је да буду султанови поданици и да буду са муслиманима равноправни«. Енглеска дипломатија је говорила да је »Невесински крај најнапреднији у Херцеговини«, и да је »бу-Порте«. Тек су Енглези из књиге Артура Еванса »Through Bosnia—Herzegovina on foot« и из чланка у »Manchester Guardian« и »Times«-у, у новом издању књиге Мис Ирби и Макензијеве са предговором Гледстиновим, изишли право стање и расположење у Босни и Херцеговини 1875-6 године. Турска се на невошта. Енглеска је била против свакога мешања у

ствар, Француска je oлет pomagala Аустро-Угарску, Србија и Црна Гора спремале су се за рат. Кнез Милош је био недовољни, Кнез Никола је стајао у вези са побуњеницима, а Кнез Петар Карађорђевић је водио чете по Босанској Крајини. Турци није имала нарочити план него мир, али је њен министар Гирс рекао оно што ће поновити 1914 Сазонов «не министар» пустити да Србију агазек. Турска се спремаала да прегани Србију и Црну Гору.

Пред опасношћу за рат Силе европске ступише у револуцију. Енглеска прва устаде противу сваких реформи у Турској, Али, на јавну трибуну се јављају Дизраели, шеф конзервативаца и Гледстон, шеф либерала; први је да се чува Турска, јер иначе може доћи до свачега; други зато да је Турска погазила своја обећања и да Енглеска треба да стане на страну њених жртава. Дизраели на влади шаље флоту под Цариград, у коме се одиграва драма: Абдул Азиса завереници уклањају са престола, на престо долази полулудак Мурад V. Абдул Азис извршава самоубиство. Кад се Силе нису сложиле како да поступе, Србија, под притиском јавног мњења, оглашава 20 јуна 1876 године рат. Турци, и поред оних догађаја унутра и убиства два консула, немачкога и францускога у Солуну, сматрају да је бављење британске флоте у Дарданелима знак одобравања њихова држања према устанку у Херцеговини. Три српске вође: Кнежеви Милади Обреновић, Никола Петровић, Петар Карађорђевић су узели у руке покрет. Један из Београда, други са Цетиња, трећи из Босанске Крајине, из њених шума, журе се да помогну устаници и да изазову општи рат противу Султана. А Султан спрема војску да своје вазале и поданике умири, иако из Петрограда има поруку да у Србију не дира. Енглеска је једном окрнула у страну. »Шта мисле та три човека (Бисмарк, Андраши и Шувалов беху поднели Енглеској, Француској и Италији план о измирењу усташа и Порте) као да смо Црногорци или Босанци«, наставља говорећи Дизраели. Дизраели није хтео да чује да се попушта Устаницима. »Боље нека Турци изгубе Босну него да попуштају«. И Дизраели је тако мало знао прилике у Босни, а тако и његови другови у влади, да је руски посланик Шувалов говорио »како говоре Енглези изгледало би да се по херцеговачким кршевима туку преобучени Руси«. Краљица Викторија се није слагала са својим првим Министром, али он је остајао чврст при своме гледишту. Објашњење је дошло тек доцније зашто је Дизраели овако радио. У даљини његов велики противник, вођ либерала Гледстон узео је у одбрану слабију страну, али и ону коју Енглези узимају кад дође озбиљна ствар напред. Као данас што влада Стенле Балвина узима став против Италије што је Италија прекинула своје моралне об-

незе према чланицама-државама у Лиги Народа, тако је тада Гледстон говорио да треба Турке приморати, макар силом, да испуне своје моралне обавезе из Париског Уговора о Миру, даје Силама у погледу хришћана у Турској. Дизраели је одби Русе ходали по Цариграду, овако ми штитимо британско царство...»

Рат је ту. Србија говори да се «могу избећи последице рата и заплета у Европи ако се Србији повери администрација Босне и Херцеговине с тим да плаћа годишњи данак царству». Нико Србију није слушао; из Петрограда су јој чак претили да ће доћи руке од ње ако зарати. Такву поруку су Србији слали Андраши и Енглези: «Ако будете ратовали ви нећете више имати право на гаранцију Сила заштитница коју сте стекли по Парискоме Уговору од 1856». А Дизраели је поручивао: «оправдао би било да Турци поврате под своју власт Београд». Дизраели није остао на томе, он је пркосити знао читавој Европи у јавности, али у четири ока он је правио предлоге Русији: «Нисам ја противу руске политике, него противу онаквих државника какви су Игњатијев у Цариграду и Андраши у Бечу. То су изазивачи, ми се можемо споразумети у погледу хришћана у Турској (Бугара у Румелији и Срба на западу Балкана), ако хришћани успех постигну, онда ћемо регистровати свршене ствари. Ако пак Турска буде победила, умешаћемо се да много не удави своје поданике». Али Дизраели није мислио како је говорио. Он је желео да разбије Тројепарску коалицију (Беч—Берлин—Петроград) и посеје неслогу међу Силама у европском Концерту. Граф Андраши са његовом ретком брадом и брковима, са косом циганскога примаша, ударио му је на нерве; а Игњатијев, Декале и Бисмарк су му се чинили кривци за рат. Дизраели, као свако дете из жарке Палестине, све је преувеличавао и оцењивао према своме осећању: «Инфамни напад Срба на Турке, ови ће поштено одмадити...» «Бунтовници херцеговачки то су српске и црногорске комитације упале из Србије и Црне Горе, плаћени агенти Русије». Ако му посланици (из Берлина Лорд Расел, из Цариграда сер Џ. Елијот) шаљу извештаје који се не слажу са његовим гледиштем, он ће их частити погрдним именима и називима. У томе часу Енглеском је управљао човек с осећајима једне старе лепотице, ћудљива и незналица у балканским стварима.

(Др. М. Јовановић.)

*) Др. Сетон Ватсон је у својој новој књизи «Дизраели Гледстон и Источно питање» изнео нова документа изр. њиху оца осећања
1875—1878.

што da se žale protivu Turske. . . « Kakvi Čerkez, kakve smirenosti» govorio je tada Dizraeli, ali je bio faktiva uvučan. Priznao je liberalima da je vlada njegova u Donjem Domu prošla pri ovoj debati rđavo. To je bio njegov poslednji govor u Skupštini; on je postao lord Bikonstabl. Gladston je preduzeo i dalje, javno, po zborovima da govori protivu britanske politike i da piše brošure za autonomije Bosne, Hercegovine, Bugarske. Tada se govorilo o низу самосталних државица од Црнога до Јадранскога Мора, и у томе се гледало решење Источнога Питања.

Историја ове полемике између Дизраелија и Гладстона, као и дипломатска радња владе конзервативне од 1876 до 1878, јасно открива тешке последице тајне дипломатије, која је била далеко од јавне контроле. Акција једног и другог открива супарништво два непомирљива државника, од којих је један, Дизраели, готов да гази и у рат за инат своје противнику. Дизраели је — иако се све могао свршити дипломатским путем — био изгласао велике војне кредите, и показао се готовим да народ В. Британије увуче у светски рат, само да одржи своје становиште. Народ, Хришћанство, Турска, само су били пароле; на начела и осећања искрено се није мислило; у ствари је требао да се очува лични престиж једнога размаженога успесима старог али јаког државника. А Срби у Србији, у Босни, у Херцеговини, у Црној Гори, у Старој Србији, као и Бугари, као и Грци, стрепили су за своју судбину. Између наде и потиштености, чекали су шта ће се међу великим силама решавати и решити. Санстефански уговор је предвиђао обећања рускога цара — дата у Рајхштату и у Будимпешти Аустро-Угарској за Босну и Херцеговину. Санстефански уговор је био осуђен да пропадне, јер су га диктирали незнање топографије Балкана и пристраност Славофила за Бугаре. Етнографски, Санстефански уговор је био једна несмислица.

Аустро-Угарска се дигла прва противу Санстефанског уговора, али и Енглеска. Будимпешту је била ухватила турско-филска психоза, а положај у Енглеској није био политичке него психолошке природе. Енглези је био захватио талас анти-руски. Руска дипломатија својом неумешношћу је погоршала све своје добре изгледе да из једног озбиљног рата изађе озбиљно обештећена. Кнез Горчаков, велики сујетин и самољубиви државник, велики је грешник пред историјом рускога народа што је Русија зло прошла. Када су почели разговори о Србима, о Бугарима, о Турцима, онда су руски дипломати, имено Игњатијев, нудили у Бечу Аустрији несамо Босну и Херцеговину, него су предлагали и аутономију Македоније са гувернисром Австријанцем а са седиштем у Солуну. Руски дипломати су

sklapanju sporazuma i sa Engleskom. Rуска дипломатija, u ovoj stefanski ugovor, da dolinu Vardara ostavi u ruci Samobudarskoga uticaja — i u nju ostavi i dalje pod vladaju Otoman- sice narovine.

Na Berlinskom kongresu bila su dva velika novela Euk- dotle poznatali, ali se ipak nisu gupeli. Bismark nije gupio govornickim i politickim darom: a Bikonfida nije valog samdatsku. Meutim ova dva drzavnika brzo su se slozili. Bismark se iznenajivao jasnoom, kratkoom njegovih izlaga- sa starim Gorcaovom, koji je doao u Berlin kako je sam po- zvezda«. Sanstefanski ugovor trebalo je da brani njegov tvorca, pa zato su ga u Berlin gotovo dovukli pored njegovih osamdeset godina. Rusija je na Kongresu bila usamljena, protivu ne se dizala velika i neprijateljska figura Bikonfida i Bismarka, koji kneza Gorcaova nije mogao podneti. Pored ova dva човека, imaо је не малу улогу и други непријатељ Ру- сије, граф Андраши, стари изгнаник од 1848 — кога је целат обесно in contumaciam. Андраши, једна врста романтичара и чувара законитости, знао је у ово време шта хоће, шта може добити и шта његов владар неће. Као Мађар, он је желео да превесе центар аустроугарске политике у Пешту, да огуда управља земљом у два правца: са Немцима савез, противу Сао- вена увек. »Вешт и довитљив, нешто налик на Цигане који дове- на туђем, не пуцају из страха да не праве ларму, него цео дан вребају коња да набаци замку око врата и ухвате га...«

И тако се састао Берлински конгрес.

На Видовдан 1878 Лорд Солсбери је, у име Енглеске про- читао у седници конгреса предлог да Европске силе повере управу над Босном и Херцеговином Аустро-Угарској.

Видовдан је био у историји Срба један значајан дан; а у историји Босне, значајан је и судбоносан датум 15 (28) јуни.

III

Каква разлика између Андрашија из 1867 и 1878 на Бер- линском конгресу. Онда је Наполеон III нудио Аустрији Босну и Херцеговину на састанку са Фрањом Јосипом у Салцбургу, а Андраши се противио тој понуди. Андраши, као и други ма- њински државници, налазио је тада да је Мађарска преслабена

Словенима, и да јој не требају Босна и Херцеговина. Андраши је на пракци знао колику невољу имају мађарске владе са немађарским народностима, па је код цара, као канцелар заступао другу тезу. Он је ишао и даље у своје образложење као Мађар. Наиме он се питао да ли није боље да се Босна дадне Србији уз обавезу да се она за увек одрекне Срба у Угарској. На тај начин гроф Андраши је мислио да постигне за Мађарску ове циљеве. Србија би престала да мути међу Србима преко Саве и Дунава за њихово оцепење од Угарске, а добивши Босну Срби и Хрвати би се завадили на нож. Ово би била стална јабука раздора између Срба и Хрвата, те се они не би никад могли коалирати противу Мађара. Као канцелар двојне Монархије он је мислио да би бундијску Србију на тај начин везао за увек за њу, одвојио од Русије и тиме лакше проводио принцип што дужег чувања расклимане Отоманске царевине. Ојачана Србија и везана за Монархију била би, по његову мишљењу од 1867, најбоља устава за руско надзирање или бар за руски утицај на Балкану. Гроф Андраши је мислио да уз аустро-мађарску нагодбу 1867 допуни нагодбу са Србијом Кнеза Михаила, чију политику дотле Аустрија није одобравала и била супротна њој. Андраши је мислио да ће Султана Абдул Азиса приволити лако да се »вечито немирне Босне« отараси. Султан би предао Кнезу Михаилу управу над Босном, а он би се обвезао да неће више бунити балканске народе и радити на комадању турске царевине. Андраши се плашио руске активистичке политике на Балкану, и мислио је тражити савезника у Србији, која је била својим савезима и припремама центар за акцију противу даљег остајања Турака у Европи. Погибија Кнеза Михаила у Топчидеру 1868 није ометала Андрашија да настави разговоре, — започете са Кнезом Михаилом, — са Намесништвом. Венијамин Калај генерални консул предлагао је 1870 Намесништву Србије савез. Према предлогу Калајеву, Аустро-Угарска би поделила Босну са Србијом, источни део од Врбаса и Неретве Србији, западни од те линије Аустро-Угарској. У мемоарима генерала Бека, шефа аустријскога Генералног штаба налазе се детаљи комбинација о деоби Босне са Србијом. Гранична линија, по генералу Беку, »вице-краљу Аустријек«, се померала од десне обале Босне до скоро на леву обалу Врбаса. Има непроверених података, овде онде растурених, по којима би гранична линија деобе ишла најпре од Уне и Неретве до Метковића. Што није успело онда успело је сада 1878.

Андраши је сада, 1878, имао већ готову погодбу с Енглезима. Он је Енглезе помагао противу Русије у питању Бу-

Демократске идеје су ухватиле корена и оне ће својим сна-
гама си урно најзад однети пуну победу. У томе нас утврђују,
ишак њима оперишу и правдају своје поступке. Али, демокра-
тија за своју пуну превласт у свету треба да изгради једни
нови, правичнији економски поредак, који ће задовољати ши-
роке радне масе, те једине искрене чуваре демократије, уместо
да их као досада препушта својој судбини.

Уредништво «Прегледа».

Енглеска и Босна 1875—1878

II

Руски цар враћајући се из Емс-бање састао се 8 јула 1876
са Франђом Јосипом у Рајхштату и ту је постигнут споразум.
Горчаков и Андраши су се сложили овако: 1) ако Срби победи
Турке, Србија би се проширила на Лиму и на Дрину, а Црна
Гора у Херцеговини, с тим да им Лим буде заједничка граница;
Аустроугарска је имала добити остатак Босне и Херцеговине;
Русија је имала добити опет Бесарабију и околне азиске земље,
с тим да Грчка добије Тесалију и Крит, да Албанија постане
аутономна као и Бугарска и Источна Румелија — Цариград је
имао бити слободна варош, 2) ако Турска победи, онда би се
одржало старо стање као уочи српско-турскога рата. Рат се
свршио неповољно за Србију и тако је и Рајхштатска конфе-
ренција пала у воду. Да је нешто Турска била тада побеђена,
Енглеска би остала усамљена, и изглед европске Турске био би
друкчији 1876. Руси и Аустријанци су вешто чували тајну ове
конференције, која је први пут јасно одредила руску и аустриј-
ску сферу утицаја на Балкану.

Србија је ушла у рат 1876 и под притиском унутарњих при-
лика, али и под утицајом рускога јавнога мишљења. Алексан-
дар II био је противу овога рата — али царица, њен син, бу-
дући Александар III, и Славофилци били су за рат и испод руке
су га помагали. Маса руских добровољаца под генералом Чер-
њајевом ушла је у српско-турски рат, али рђаво опремљена
српска војска и одушевљење Руса није било довољно за борбу
против турске војске. Рат се свршио са Србијом, али није било
готово све између Европе и Турске. Либерална странка у До-
говору све између Европе и Турске, Либерална странка у До-
вају Дизраели и Гледстон око свирепости, које су починили
Черкези у Србији и у Бугарској. »Срби! — говорио је у љути-
гону Дизраели, траже Босну и Херцеговину, а немају да

Босна и Црна Гора

говину. Андраши је оставио Лорду Солсберију да учини предлог о томе, с тим да се задовољава »само с окупацијом«. Андраши је могао тада тражити и анексију од Лорда Биконџући своје штићенике у Цариграду да и то даду, уверавајући Турке један терет. Солсбери је говорио као да би Порга ослободи терета какав су били за њу ове ојађене области. Андраши је тражио окупацију а не анексију из опортунизма — и нама које су стегаде под притиском Словена и да би отклонило питање о новој нагодби између Беча и Пеште, и да би олакшао Турској да уступи без рата Босански пашалук.

Предлог Солсберијев прихватио сви редом. Најприје Немачка а за њом Француска (за накнаду у Сирији и у Египту и у Грчкој), Италија је пристала из страха од рата са Аустријом. Русија, која је раније у Рајхштату, у Пешти и Бечу дала пристанак (за накнаде на другој страни) је само форме ради »задржала себи извесне примедбе у погледу Новопазарскога Санџака«, иначе је примала све. Да би призор био што драстичнији, »стари Јеврејин« је узео реч, и уверавао Конгрес да се ово ради за то, да би се спречила деоба Турске. Турци су узалуд протестовали пред овим изненадним препадом Велике Британије; морали су слегнути рамена кад је Кнез Бисмарк, набравши веће, јачим гласом рекао турским делегатима у очи: »Турска треба да је захвална Конгресу што јој је он спасао друге области, и да прими предлог, а не да бира ово или оно«. Енглески делегати имали су муке да запрепашћене Турке увере о своме пријатељству и о кратковидости турске политике и несхватању њихових интереса. Да турски делегати нису видели ствари, да их нису разумели, то је несумњиво. Они су били безазлени да, пре ове одлуке, понуде грофу Андрашију један део Херцеговине који се насланао на Далматинску обалу под условом: а) да се Србији и Црној Гори не даје ништа, б) да Босна остане како је била, в) да се на Балкану не стварају нове аутономне кнежевине. Имајући у џепу већ готову ствар са Босном и Херцеговином, Андраши је одбио ову понуду. Он је одбио и другу понуду по којој би Турци уступили њој целу Херцеговину а дали у привремену посед Босну, под условом да се Хабабурзи заложу за целокупност Турске. Турцима су се отвориле очи тек после говора свих представника Сила, и онда су настојали да бар добију пристанак Андрашијев на привременост окупације. Андраши је, без пристанка својих помоћника, Карољија и Хајмерлеа, потписао једну тајну конвенцију у којој су призната и привременост окупације и неокрњена права су-

вереницета султана над Босном и Херцеговином. Андраши је поред овога добио од Руса »да неће правити какве било тешкоће Аустро-Угарској, за случај да она буде принуђена да окупира и новопазарски Санџак као и Босну и Херцеговину«. Цео Конгрес је био на страни Аустро-Угарске, нико није слушао ни Турке ни Србе. Сви њихови пријатељи саветовали су им споразум са графом Андрашијем. . .

Берлински уговор је био тежи удар за Турску него сви ранији уговори од Кучук Кајнарџискога до Париског уговора о миру. Београдски мир од 1718 био је прва страшна операција »болеснога човека са Босфора«. Берлински уговор била је друга дубока операција. Да није било ривалитета два велика државника Гледстона и Дизраелија — судбина Балкана је 1878 могла бити и друкчија. По повратку из Берлина Дизраели је био осуђен што је жртвовао хришћане варварима, а Енглези су отада променили своје држање према Отоманској царевини.

Jov. M. Jovanović.

Suvišna pesma

Wenn ich dich liebe,
was geht' dich an?
Goethe.

Nekad mu bacih ružu iz kose
Kad prođe kraj vrta moga.

Mного су пута већ цветале воћке
од плавога јутра тога.

A он је цвет у праšину бацио,
и неко је спазео
како је конј му руžu ми згазио.

Mртву птицу на снегу оживети не може нико;
прохужали крилати ветар вратити не може нико;
нестално људско срце задржати не може нико.

A nekad mu bacih ružu iz kose
crvenu . . . svu od plama . . .
Nekad . . .

A зашто увек на све то мислим,
зашто? . . . не знам ни сама.

Iela Spiridonović-Savić